

Спасибо-Фатеева І.В.
доктор юридичних наук,
професор, професор кафедри
цивільного права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого, член-кореспондент
НАПрН України

Spasibo-Fateeva I. V.
Doctor of law, professor
Professor of civil law
departure № 1 of Yaroslav the
Wise National Law University
Corresponding member of
National Academy of Law
Sciences of Ukraine

ПРО КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗМІНИ В ПІДХОДАХ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АКЦІОНЕРІВ ТА ПОСАДОВИХ ОСІБ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

УДК 347.725:347.512.5

Однією з ознак юридичної особи (далі – ЮО) є її самостійна майнова відповідальність, що настає внаслідок її участі в різних цивільних правовідносинах (за певними виключеннями, які в цій статті розглядатися не будуть). Отже, учасники не відповідають за боргами ЮО (ч. 1 ст. 96 Цивільного кодексу України).

Окремо регулюється відповідальність осіб, які діють від імені ЮО в правовідносинах з третіми особами або приймають рішення про вчинення таких дій. Це члени її органів, які часто йменуються в законодавстві посадовими особами або представниками ЮО (ч. 4 ст. 92 ЦК України, ст. 23 Закону України «Про господарські товариства» [1] – далі ЗУ «Про ГТ», ч. 2 ст. 53 Закону України «Про акціонерні товариства» [2] – далі ЗУ «Про АТ»). Як правило, це регулювання зводиться до загальних виразів про відповідальність згідно з чинним законодавством (ст. 23 ЗУ «Про ГТ»).

У ч. 4 ст. 92 ЦК України, що має назву «Цивільна дієздатність юридичної особи», по-перше, тим самим приділяється цьому питанню увага мимохідь; по-друге, мова йде лише про випадки, коли посадовці виступають від імені юридичної особи; як наслідок, по-третє, про порушення обов'язків щодо представництва; по-четверте, встановлюється солідарна відповідальність, яка за природою є цивільно-правовою, у той час, коли посадовці перебувають з ЮО в трудових правовідносинах.

Судова практика демонструє різні підходи до відповідальності акціонерів та посадових осіб. Підставами для першої часто слугує їх неявка

на загальні збори, внаслідок чого не приймаються рішення, важливі для інших акціонерів, зокрема щодо виплати дивідендів. При цьому запроваджувалися різні підходи до вирішення подібних спорів – від спирання на положення про відсутність в акціонерів такого обов'язку до вбачання в їх бездіяльності зловживання ними своїм правом.

Так, у п. 2.7 Рекомендацій Вищого господарського суду України від 28.12.2007 №04-5/14 [3] та п. 24 постанови Пленуму Верховного суду України від 24.10.2008 №13 [4] зазначається, що згідно зі ст.19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. У зв'язку з цим суди не вправі зобов'язати акціонера товариства взяти участь чи зареєструватися для участі на загальних зборах.

За наявності проблеми, яка не вирішувалася такою позицією вищих судових інстанцій, і викликана необхідність пошуку нових способів реагування на неявку акціонерів на загальні збори. Спираючись на ч. 6 ст. 13 ЦК України, звернення до суду стосувались зобов'язання акціонерів припинити зловживання корпоративними правами шляхом зобов'язання взяти участь у загальних зборах. Натомість суди обережно ставляться до такого підходу, відмовляючи в задоволенні позову з інших підстав [5] і не висловлюючи позицію стосовно можливості такого обґрунтування порушення з боку акціонерів. Та й сама норма ч. 6 ст. 13 ЦК є суто декларативною і недієвою, оскільки не містить конкретних негативних наслідків для осіб, які зловживають правом. Примусити їх брати участь в загальних зборах немає підстав, так само як і вважати їх присутніми на них.

Отже, спроба змінити вектор відповідальності акціонерів не стала результативною, оскільки наслідки зловживання акціонерами своїм правом однозначно суди виявити та застосувати так і не змогли.

Розрізнені, хоч і не поодинокі, випадки поставити питання про відповідальність учасників (засновників, акціонерів) ЮО не стали поштовхом ані до змін у законодавстві, ані до вироблення судовою практикою відповідних підходів. Таким поштовхом стала хвиля банкрутств банків, що стала загрозою для численних правовідносин, в яких вони перебували. Реагування втілювалося у зміни до банківського законодавства [6], що набирають чинності в загальному порядку, тобто з дня його опублікування закону від 02.03.2015 р., а згодом і до загальних норм ЦК, ГК та ЗУ «Про АТ» [7], Законом від 7 квітня 2015 року № 289-VIII, що набирає чинності з 1 травня 2016 року.

Наведене доводить, що проблематика такої відповідальності є актуальною і вимагає з'ясування її сутності, природи, обсягу, умов та інших

чинників. Цьому питанню було приділено уваги на дисертаційному рівні І. І. Гришиною, а також в наукових працях Ю. М. Жорнокуя, О. Воловик, О. Р. Кібенко, Б. В. Шуби, О. С.Яворської. Однак концептуальних положень щодо запровадження відповідальності акціонерів та інших осіб по боргах товариства так і не було запропоновано. Поява ж принципово нових законодавчих норм з цього приводу вимушує це зробити вже як постфактум. Тим більш, що в цих нормах міститься немало приводів для дискусії про втілені в них підходи до регулювання відповідальності.

Про відповідальність акціонерів.

У ст. 153 ЦК України міститься загальна норма про відсутність такої і передбачає несення акціонерами ризику збитків, що стосується: а) негативних наслідків, яких зазнали акціонери; б) викликане нормальним рівнем ризиковості діяльності АТ. Передбачена й відповідальність акціонерів, які не повністю оплатили акції, у випадках, встановлених статутом, за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини вартості належних їм акцій.

З цього слідує, що (а) ця норма не діє автоматично; (б) ніяких загальних підстав відповідальності при цьому немає; (в) фактично йдеться не про відповідальність, а про виконання обов'язку акціонера щодо сплати ним вартості акцій.

Додаткові гарантії встановлюються щодо запобігання притягнення акціонерів до відповідальності в ч. 2 ст. 3 ЗУ «Про АТ» у разі вчинення протиправних дій товариством або іншими акціонерами.

Тобто відповідальність акціонерів є нонсенсом; сама форма АТ як корпорації виключає відповідальність акціонерів. Натомість життя довело, що цим принципом користувалися недобросовісні акціонери і його застосування потребувало перегляду.

З прийняттям ЗУ від 02.03.2015 р. ситуація принципово змінилася стосовно пов'язаних з банком осіб, які віднині несуть відповідальність, в тому числі цивільно-правову, за порушення вимог законодавства, здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, або доведення банку до неплатоспроможності (ст. 58 ЗУ «Про банки та банківську діяльність» [8]). До пов'язаних осіб ст. 52 цього Закону відносить насамперед акціонерів, оскільки вони мають «істотну участь у банку».

Звертає на себе увагу те, що встановлюється право Національного банку України (далі – НБУ) визначати пов'язаних з банком осіб і правовий механізм, за яким цього рішення достатньо. Його можна лише спростувати в судовому порядку. Очевидно, не повинно бути сумніву у тому,

що це надасть можливості оперативно реагувати на певну загрозу і НБУ не буде безпідставно визначати пов'язаних осіб. Однак є сумніви в тому, що у сучасному правовому середовищі судовий механізм спростування такого статусу буде ефективним, а також є побоювання того, що негативні боки такого механізму не вимусять себе довго чекати.

Згідно з ч. 5 ст. 52 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [9] надає право Фонду або уповноваженій особі Фонду звертатися до пов'язаної з банком особи, дії або бездіяльність якої призвели до завдання банку з її вини шкоди, та пов'язаної з банком особи, яка внаслідок таких дій або бездіяльності прямо або опосередковано отримала майнову вигоду, з вимогою про відшкодування шкоди, якщо оціночна вартість ліквідаційної маси банку є меншою за вимоги кредиторів.

Внаслідок уведення таких норм до законодавства України відбулося корегування основоположного принципу корпоративних засад, які саме і випестували таку форму, як корпорація, що виключає відповідальність акціонерів. Причому таке корегування сталося саме в нормативному порядку, а не шляхом використання доктрини «зняття корпоративної маски», застосовуваної в подібних випадках у законодавстві США, Англії та інших країнах. Причина цього в тому, що судові доктрини в нашому сучасному бутті не спрацьовують і навіть не розглядаються в якості правового механізму вирішення нагальних проблем[10].

Доволі розпливчасто визначаються підстави для притягнення акціонерів як пов'язаних осіб до відповідальності; принаймні це стосується правопорушення та вини. Замість наведення конкретних підстав правопорушень вказується лише на наявність порушення ними законодавства, що є загальною підставою для притягнення до відповідальності і немає сенсу на цьому акцентувати. З іншого боку, надто широкий розмах щодо можливості притягнення акціонерів до відповідальності не тільки у випадку віднесення банку до категорії неплатоспроможних з їх вини, але й у будь-яких інших випадках, якщо їхні дії або бездіяльність призвели до завдання банку шкоди, може привести до кардинальної зміни у підходах до відповідальності.

До того ж, до необмежених обсягів розширюється коло суб'єктів відповідальності, до яких законодавець вже відносить навіть не тільки акціонерів («власників істотної участі») та керівників банку, а й будь-яких пов'язаних осіб, які внаслідок порушень отримали майнову вигоду. Варто зауважити на те, що, можливо, не так буде важко навіть виявити цих осіб, як довести наявність в них майнової вигоди, яка, виходить, виступає неначе ще однією умовою відповідальності.

Постає й ще одне питання про зв'язок цієї відповідальності з корпоративними відносинами. Якщо таке коло суб'єктів гіпотетично може бути залучене до відповідальності, то напевно має мова йти не про відповідальність в корпоративних правовідносинах, а за делікт. Адже навіть акціонер ніяких корпоративних обов'язків не порушує. Якщо ж про відповідальність за вчинення значних правочинів та правочинів із заінтересованістю можна говорити як про наслідок корпоративних правопорушень, то в цих випадках не вбачається таких підстав. Принаймні акціонеру можна закинути лише порушення загальних засад справедливості та добросовісності.

Поміж іншим, постає й питання про порядок звернень до пов'язаних осіб з вимогою про погашення боргу АТ: у ст. 52 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» вказується про звернення Фонду до них, а у випадку спору – до суду. Тим самим, по-перше, не ясно, чи запроваджується спочатку претензійний порядок відшкодування з боку пов'язаних осіб, чи йдеться про звичайне процедурне звернення в процесі банкрутства? По-друге, яким чином тут встановлюватиметься вина для можливості взагалі такого звернення? Адже якщо питання вирішувалося б в судовому порядку, то суд мав би надати оцінку діям пов'язаних осіб. А якщо Фонд звертатиметься одразу до них, то їх вина припускається одним фактом того, що вони є «власниками істотної участі».

Відповідальність посадовців.

У ст. 92 ЦК України, статтях 37, 42 ЗУ «Про банки та банківську діяльність» врегульована відповідальність посадовців не менш проблемно, ніж відповідальність акціонерів. А в ст. 37 вказаного Закону це зроблено й доволі некоректно: «члени ради та правління банку несуть відповідальність за діяльність банку у межах своїх повноважень». Як розуміти вираз про відповідальність у межах повноважень, залишається загадкою.

Ще однією загадкою є крок законодавця, спрямований на пожвавлення господарсько-правового регулювання корпоративних відносин. Законом від 7 квітня 2015 року № 289-VIII внесені зміни до ст. 89 Господарського кодексу (далі – ГК) України, частина друга якої присвячена відповідальності посадових осіб. Чи заслуговує на схвалення такий підхід? Крім того, що логічним було б надання такого регулювання в ЦК та в Законі «Про господарські товариства», а не ГК, де є лише кілька статей щодо регулювання правового статусу цих ЮО, викликає нарікання й сама ця норма, яка по суті нічого нового не містить. Усі підстави для відповідальності посадовців і так слідує із чинного законодавства. Відповіді ж на питання про її обсяг та природу з нововведення так і не слідує.

Цікаво відзначити, що немовби підсилене унормування відповідальності посадовців (керівників) ЮО дисонує з прямо протилежною тенденцією стосовно підвищеного правового захисту членів органів НБУ (ст. 64-1 ЗУ «Про Національний банк України»[11]). Прямо встановлюється, що шкода, заподіяна рішеннями, діями та/або бездіяльністю працівників НБУ, у тому числі внаслідок їх професійної помилки, відшкодовується НБУ. Такий карт-бланш видається дуже дивним. І хоча НБУ є юридичною особою публічного права і порівняння його діяльності та діяльності його органів з діяльністю банків та їх органів знаходиться дещо в інших сферах, тим не менш такі паралелі не можуть залишитися поза увагою.

Суперечливість регулювання відповідальності посадовців поряд із акціонерами явно спостерігається й в нормі ч. 8 ст. 53 ЗУ «Про АТ», буквально сприйняття якої приводить до висновку про неприйнятність вести мову про представництво в цих випадках. Адже представник є особою, яка «замінює» акціонера, а притягнення до відповідальності і представника, і акціонера ламає цей основоположний підхід до інституту представництва.

Загальне враження від зміни концепції щодо відповідальності акціонерів та посадовців така, що взагалі ця концепція відсутня, а ті зміни до законодавства, що відбулися й очікуються, не тільки є різношерстими, непродуманими, а і такими, що не можуть бути використані у тих численних випадках, коли постає питання про відповідальність мажоритаріїв, які навіть не порушуючи корпоративні механізми прийняття рішень, діють виключно у власних інтересах, використовуючи ЮО як кишеньковий гаманець. При чому тим самим порушуються не лише інтереси численних міноритаріїв, які не отримують дивіденди або отримують їх в мізерному розмірі, а й інших значних акціонерів, які тим не менш не можуть чинити вплив на дії того мажоритарія, який діє через своїх представників у прийнятті вигідних йому рішень.

Наведене свідчить про те, що проблеми відповідальності акціонерів та посадових осіб АТ існують і мають вирішуватися на доктринальному рівні. Ним має бути не принципова зміна законодавчої концепції про те, що відповідальність акціонери не несуть, а запровадження судової доктрини притягнення акціонерів до відповідальності як наслідок правопорушення зі встановленням чітких критеріїв, завдяки яким це могло бути зроблено судами.

1. *Zakon Ukraini "Pro hospodarski tovaristva": pryiniaty 19 veres. 1991 roku № 1576-XII [Law of Ukraine on the Commercial Companies from September, 19 1991] (1991, December 3). Vidomosti Verkhovnoi Rady*

- Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. – 1991. - № 49, article 682*
2. *Zakon Ukraini “Pro aktsionerni tovarystva”: pryiniaty 17 veres. 2008 roku № 514-VI [Law of Ukraine on the Joint Stock Companies] (2008, December 19). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. - 2008, № 50, № 50-51, page 2432, article 384.*
  3. *Recommendations of Supreme Economic Court of Ukraine adopted on 28 th of December 2007 №04-5/14 “About the Practice of Application of Legislation in Cases that Appear from Corporate Relationships” [Electronic resource]. – Regime of access: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v5_14600-07*
  4. *The Ruling of the Plenum of Supreme Court of Ukraine “About the Practice of Trial Investigation of Corporate Disputes” adopted on 24 th of October 2008 №13 [Electronic resource]. – Regime of access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08>*
  5. *The Decision of Appellate Economic Court of Odessa in case № 5024/1275/2011 adopted on 27th of October 2011 [Electronic resource]. – Regime of access: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18985666>*
  6. *Zakon Ukraini “Pro vnesenn’a zmin do deyakyh zakonodavchih aktiv Ukrainy shodo vidpovidal’nosti poviazanyh z bankom osib”: pryiniaty 02 berez. 2015 roku № 218-VIII [Law of Ukraine on Adoption of Changes to some Legislation Acts of Ukraine Concerning the Provisions about the Liability of Affiliated Persons with a Bank] (2015, April 24). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. - 2015 year, № 17, page 987, article 122*
  7. *Zakon Ukraini “Pro vnesenn’a zmin do deyakyh zakonodavchih aktiv Ukrainy shodo zahistu prav investoriv: pryiniaty 07 kvit. 2015 roku № 289-VIII [Law of Ukraine on Adoption of Changes to some Legislation Acts of Ukraine concerning the Provisions about Protection of Investors’ Rights]. (2015, April 7). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. - 2015 year, № 25, page 1331, article 188.*
  8. *Zakon Ukraini “Pro banky i bankivs’ku diyal’nist’”: pryiniaty 07 grudn’a 2000 roku № 2121-III [Law of Ukraine on Banks and Bank Activity]. (2002, February 9). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine.- 2001 year, № 5, article 30.*
  9. *Zakon Ukraini “Pro systemu harantuvann’a vkladiv fizychnyh osib”: pryiniaty 23 l’utoho 2012 roku № 4452-VI [Law of Ukraine on the System of Guarantee of the Natural Persons’ Deposits]. (2012, December 14). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine.- 2012 year, № 50, page 2178, article 564.*

10. *Spasibo-Fateeva I.V. (2005) Doktrynal'ne tlumachenn'a [Doctrinal Interpretation]. Visnyk Akademii Pravovyh Nauk Ukrainy. - The Herald of Law Sciences Academy of Ukraine, №1 (40). – Kharkiv. : The Law, 2005. – P. 14-24.*
11. *Zakon Ukraini "Pro Natsional'nyi Bank Ukrainy": pryiniaty 20 travn'a 1999 roku № 679-XIV [Law of Ukraine on National Bank of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. - 1999 year, № 29, article 238.*

Спасибо-Фатеева І. В. Про концептуальні зміни в підходах до відповідальності акціонерів та посадових осіб господарських товариств

У статті розкрито проблему відповідальності акціонерів, які за загальним правилом, поміченим у Цивільному кодексі та Законі України «Про акціонерні товариства», не відповідають за боргами товариства. Натомість українським законодавством запроваджений підхід прямо протилежний, який суперечить не лише концептуальним засадам відповідальності, на яких ґрунтуються закони України, а й корпоративна теорія у світовому вимірі. Адже корпорація стала такою організаційно-правовою формою, яка, на відміну від товариств, історично формувалась задля забезпечення відсутності особистої відповідальності акціонерів/учасників за її боргами. Пропонується вирішення цієї проблеми перенести в судову сферу шляхом запровадження відповідної доктрини відповідальності акціонерів як наслідок правопорушень з їх боку.

Ключові слова: відповідальність акціонерів, відповідальність посадових осіб господарських товариств, пов'язані особи, акціонерні товариства

Спасибо-Фатеева И. В. О концептуальные изменения в подходах к ответственности акционеров и должностных лиц хозяйственных обществ

В статье анализируется проблема ответственности акционеров, которые по общему правилу, установленному Гражданским кодексом и Законом Украины «Об акционерных обществах», не отвечают по долгам самого общества. Однако новейшим украинским законодательством введен подход прямо противоположный, который противоречит не только концептуальным основам ответственности, на которых основываются законы Украины, но и корпоративная теория в мировом измерении. Ведь корпорация стала такой организационно-правовой формой, которая, в отличие от товариществ, исторически формировалась для обеспечения отсутствия личной ответственности акционеров / участников по ее долгам. Предлагается решение этой проблемы перенести в судебную сферу путем введения соответствующей доктрины ответственности акционеров как следствие правонарушений с их стороны.

Ключевые слова: ответственность акционеров, ответственность должностных лиц хозяйственных обществ, связанные лица, акционерные общества

Spasibo-Fateeva I. V. Some Contemplations about Conceptual Changes of Approaches to Understanding the Liability of the Shareholders and the Officials of Commercial Corporations

The article is dedicated to the problems of the shareholders' liability, which appears because of their misuses or delicts that lead to material losses of a commercial corporation. According to the basic rule which is mentioned in the norms of the Civil Code of Ukraine and the Law "About the Joint Stock Companies" the members (shareholders) of corporation are not responsible for the debts of the corporations in which they participate. But the newest legislation provisions in Ukraine founded an opposite approach. The problem is that the new legislation contradicts not only conceptual principals of liability, on which Ukrainian legislation is based, but also the corporative theory in whole. It breaks the rule that historically the corporation has been forming as an organizational form in order to ensure the absence of personal liability of the shareholders (members) for its debts. In fact, this feature distinguishes corporations from unlimited partnerships.

The author proposes the salvation of the problem described above. It is recommended to move this problem in judicial sphere, where it should be solved in compliance with the doctrine of shareholders' liability as a consequence of the torts and misuses they've committed.

Keywords: responsibility of shareholders, responsible of officials of companies, affiliated persons, joint stock companies